

В.Л. Смагін, д-р екон. наук, доцент,
О.О. Дем'янчук, канд. екон. наук., доцент,
кафедри політекономії обліково-економічних факультетів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті обґрунтовано необхідність використання сучасного методологічного напрямку дослідження фінансового ринку — інституціональної теорії в процесі системної трансформації економіки України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: методологія, інституціоналізм, економічна система, трансформаційна економіка, фінансовий ринок, фінансові інститути, фінансові активи, економічна культура.

АННОТАЦИЯ. В статье обосновывается необходимость использования современного методологического направления исследования финансового рынка — институциональной теории в процессе системной трансформации экономики Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: методология, институционализм, экономическая система, трансформационная экономика, финансовый рынок, финансовые институты, финансовые активы, экономическая культура.

ANNOTATION. The necessity of usage of modern methodological direction of research of financial market — institutional theory in the process of systemic transformation of Ukrainian economy is substantiated in article.

KEY WORDS: methodology, institutionalism, economic system, transformational economy, financial market, financial institutions, financial funds, economical culture.

Постановка проблеми. З кінця ХХ—початку ХХІ ст. Україна перебуває в стані системної трансформації, під якою переважає частина вітчизняних та зарубіжних дослідників розуміє «перетворення, які охоплюють увесь спектр суспільного життя, його духовну, політичну, економічну та соціальну структури (перетворення політичного режиму, радикальне економічне реформування, духовно-культурну переорієнтацію суспільства). Водночас системна трансформація поєднує структурні, функціональні та організаційні перетворення підсистем та компонентів тієї чи ін-

шої складної системи» [1, с. 25], що диктує певні вимоги методів дослідження розбудови ринкової економічної системи.

Синтезувати все цінне і об'єднати в єдине ціле те, що накопила теорія ринків можна лише на основі творчого застосування методології економічного дослідження. Значний внесок у розробку питань теорії і практики функціонування фінансового ринку внесли цілий ряд вітчизняних вчених-економістів, у тому числі О. Василик, А. Гриценко, А. Даниленко, В. Зимовець, В. Корнєєв, В. Лагутін, І. Лютий, О. Мозговий, В. Опарін та ін.

Метою статті є розгляд актуальних питань сучасної методології дослідження інституціоналізації фінансового ринку в процесі реформування вітчизняної економічної системи, яка далека від досконалості і об'єктивно потребує комплексного наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. З огляду на брак єдиного розуміння методології економічної теорії в науковій літературі [2, с. 6] ми беремо за основу для аналізу об'єкта свого дослідження тлумачення сутності методології «як системи принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також учення про систему» [3, с. 365].

Синтезувати все цінне й об'єднати в єдине ціле все, що нагромадила економічна теорія з метою забезпечення нової якості економічного зростання світового та національного господарств, можна лише на основі творчого застосування сучасної методології інституціоналізму. Саме такий підхід вбачає у своїй монографії професор Ю. К. Зайцев, висуваючи на перший план «методологію, в основі якої лежить уявлення про суспільство як про цілісну, багатовекторну систему зі складною структурою, якій притаманні певні загальні закономірності розвитку» [4, с. 11].

Цей підхід є вкрай важливим саме для трансформаційної економіки. Причина цього — проблема суб'єкта і суб'єктності в такій економіці. Г. Клейнер виокремив цілу низку соціально-інституційних функцій суб'єктів економіки, без виконання яких економічна система не здатна до функціонування і розвитку [5, с. 103—105]. Цей аспект проблеми стосовно саме трансформаційної економіки розглянув також російський економіст Р. Нурєєв. Позначивши таку економіку як «економіку фізичних осіб», він показав, що саме дефіцит суб'єктності робить економічну систему не тільки неефективною, а й такою, що згасає [6].

Отже, для трансформаційної економіки вельми важливою є не просто проблема суб'єкта, а проблема ефективних міжсуб'єктних зв'язків. Це пов'язане з тим, що в цих економіках формується но-

вий економічний порядок, що реалізується в новій структуризації суспільства, у встановленні нових інститутів, які уособлюють органічне поєднання економічного, правового, соціального і політичного станів у певному інституціональному середовищі. Адже воно суттєво впливає на ефективний стан функціонування економіки, в якому забезпечується максимальна відкритість і прозорість укладання угод між учасниками ринку з мінімальними трансакційними витратами, а також регулюється діяльність за допомогою конкретних важелів через стимули і санкції.

Подальший напрям дослідження, на наш погляд, вимагає формування вихідних методологічних посилок через триєдине твердження, що фінансовий ринок, як суспільний інститут в трансформаційній економіці, по-перше, є складовою процесу інвестиційного забезпечення економічного розвитку країни; по-друге, функціонування фінансового ринку невіддільне від процесу руху власності; по-третє, перспективи й напрямки розвитку фінансового ринку визначаються загальними тенденціями змін у країнах з трансформаційною економікою. Отже йдеться, насамперед, про системність розуміння сутності фінансового ринку, комплексний вибір методів та інструментів його дослідження.

У плані методології дослідження трансформаційної економіки, якщо дивитись на інститути як на історично мінливі соціальні обмеження, а інституціональну динаміку розглядати у взаємодії із соціальними групами особливих інтересів, фінансовий ринок у нашому розумінні являє собою інститут, який представлений у вигляді взаємодіючих моделей поведінки його учасників — контрагентів, котрі регулюють, синхронізують компоненти попиту і пропонування на фінансові ресурси та активи у певному часі й обсязі з метою одержання майбутнього доходу. Останній дає змогу учасникам даного ринку задовольнити особисті потреби й реалізувати економічні інтереси через активну і разом з тим високопрофесійну, раціональну діяльність в інституціональному середовищі.

Досить важливим методологічним підходом сучасного інституціоналізму в плані пізнання фінансового ринку є його аналіз не в статичному стані, а в розвитку, динаміці. З позиції інституціонального підходу, як зауважує О. С. Сухарев, «це тривалий у часі процес, який характеризується генетично обумовленою заміною старих інститутів новими, тобто автоматичною зміною правил, звичаїв або їх модифікацією, чи керованим інститутоутворенням. Інституціональна динаміка — сукупний термін, який передає загальну суть еволюції інститутів, але кожна із інституціональних

структур, кожне правило може мати власну й унікальну траєкторію розвитку [7, с. 89]. Що стосується фінансового ринку, то даний методологічний підхід зумовлює його пізнання в динамічному процесі переходу його від нижчих до вищих досконаліших форм функціонування через використання історично-генетичного методу. Його застосування дозволяє з'ясувати генезис соціально-економічних засад становлення фінансового ринку, дослідити, як відбувалось його становлення на ранніх етапах через еволюційний шлях розвитку протягом століть, та виділити стрижневі тенденції його генезису, які можна адаптувати до сучасної економічної ситуації в країнах з трансформаційною економікою. Для реалізації цих багатоаспектних завдань, на нашу думку, має бути застосований один з найважливіших діалектичних методів пізнання, який є досить важливим для перехідного періоду. Це — принцип єдності історичного та логічного підходів, основними вимогами якого є «вивчення сучасного стану розвитку економічної системи (окремих її підсистем, елементів та компонентів), її генезису (у тому числі різних етапів та стадій), виявлення тенденцій наступного розвитку, а також історії обґрунтування економічних законів і категорій та їх ієрархії» [8, с. 120].

Що стосується України, то протягом тривалого часу вона перебувала в орбіті руху великих тоталітарних держав (включаючи й радянську імперію), де економічно-соціальна, культурна сфери не могли розвиватися демократично і повноцінно. Сьогодні залишки тоталітарного минулого даються взнаки в духовній сфері, свідомості, моралі, і, відповідно, є серйозною перепорою на шляху формування цивілізованого фінансового ринку. Разом з тим, на наш погляд, є необхідність екстраполяції позитивного дорядняського історичного досвіду становлення і регулювання фінансового ринку, особливо протягом ХІХ—початку ХХ ст., і можливості його застосування в сучасних ринкових відносинах.

Методологія інституціоналізму в дослідженні фінансового ринку передбачає широке застосування описово-статистичного методу [9, с. 19]. Він дозволяє способом використання математичного апарату опрацювати наявну інформацію, що «має енергетичну природу і пов'язана з акумуляцією та набуттям специфічної форми суспільної енергії людей, можливості її передавання у просторі і часі» [2, с. 180]. Розглядаючи проблему фінансового ринку, ми будемо в першу чергу вести мову про економічну інформацію, яка посідає важливе місце в аналізі особливостей поведінки економічних суб'єктів, що приймають раціональні та ірраціональні рішення в інституціональному середовищі фінансо-

вого ринку. Ефективність того чи іншого рішення перебуває в прямій залежності від обсягу і повноти інформації, якою володіє суб'єкт ринку з відповідним рівнем економічних знань, досвіду і корпоративної культури.

Розв'язання конкретних завдань щодо досягнення необхідної забезпеченості фінансовими ресурсами з мінімальними трансакційними витратами в інституціональному середовищі фінансового ринку сьогодні і в майбутньому буде залежати від швидкості і якості фінансових операцій, що в кінцевому результаті визначатиме ефективність функціонування фінансового ринку. Інформація належить до надбань матеріальної та духовної культур і несе в собі традиції і цінності з минулого в сучасність через розвиток формальних і неформальних інститутів, що визначають психологічні, професіональні якості поведінки суб'єктів фінансових відносин.

З часом потенціал фінансового ринку як інституту зростає. Зокрема, підвищується рівень капіталізації, суттєво збільшується також кількість фінансових операцій і процедур, які стають більш численними. Відповідно, учасники фінансового ринку вимушені створювати відповідні інституціональні норми у вигляді обов'язкових правил, законів, стандартів, що регулюють і захищають поведінку суб'єктів даного сегмента ринку. Коли операції з фінансовими активами почали суттєво впливати на діяльність такого суб'єкта фінансових операцій, як держава, а також іноземних інвесторів, виникла потреба в ухваленні правових норм вищого порядку — рекомендацій, законів, положень, інструкцій, які стали обов'язковими для всіх учасників даного фінансового інституту.

Формування необхідної нормативно-правової бази є віддзеркаленням об'єктивної потреби у створенні цивілізованих умов для роботи всіх учасників фінансового ринку, захисту їх прав. При цьому, поняття права не обмежується нормативними актами державної влади — тут діють і взаємноузгоджені учасниками ринку правила та норми, в тому числі — морально-психологічні

У процесі формування фінансового ринку в Україні суттєвий вплив на його якісні параметри мають неформальні відносини та інститути, які домінують над формальними відносинами та інститутами. Цьому сприяли певні історичні традиції та звичаї, що сформували специфічну національну економічну культуру.

На наш погляд, зародження неформальних стосунків у процесі реалізації економічних відносин як на мікро-, так і на макrorівні, започатковано ще в надрах адміністративно-командної економіки, незважаючи на існування жорстких формальних інститутів на всіх рівнях господарювання. Базовою причиною формування по-

тужної системи неформальних інститутів став хронічний дефіцит на всіх рівнях господарювання з відповідним міжгалузевим дисбалансом. Відповідно, це породжувало потребу в реалізації економічних інтересів через стійкі нелегальні відносини, обумовлені браком необхідного суспільного інституту для вільного укладення угод — контрактного права.

Тож на етапі ринкової трансформації, на фінансовому ринку між його суб'єктами продовжують домінувати неформальні відносини і домовленості, незважаючи на формальне існування необхідної правової бази.

Фундатори інституціоналізму надавали і надають важливе значення моральному змісту ринкових відносин [10, с. 4—17; 11, с. 42—45; 12, с. 43—53], цілком нехтуючи тим, що моральні принципи існують у масштабі особистого інтересу, здобутої вигоди. Особистий інтерес просто не може з'явитися без опори на етичні норми. Властивість цього інтересу, його спрямованість залежать від моральних мотивів, або інститутів моралі. Процес створення морального клімату в трансформаційній економіці вкрай складний, має властивість незмірності, але протиставляти інтерес моральності неможливо. Необхідно вести мову про моральний інтерес, тобто інтерес, який є позитивним для всіх суб'єктів фінансового ринку.

Це досить важливо в сучасних умовах наявності ажіотажної, ризикованої, спекулятивної діяльності посередників на фінансовому ринку, коли спекулятивний капітал оминає реальний сектор економіки і стає головним детонатором фінансових криз у суспільстві. Його ідеологія обмежень параметрів підприємницької діяльності може бути покладена в основу пошуку способів стримування спекулятивних операцій на фінансовому ринку, що досить важливо в умовах трансформаційної економіки.

Іншою важливою обставиною, що потребує необхідності використання інституційного аналізу через організаційний початок є дослідження активної свідомої діяльності людини як індивіда з необхідним рівнем наукових знань законів ринкової економіки і деталей дії фінансового механізму із синхронізації попиту і пропонування на фінансовому ринку з критичним аналізом господарської практики в умовах трансформаційної економіки, коли динамічно змінюються політичні, правові й економічні системи суспільства. Рівень знань є визначальним інституціональним фактором впливу на поведінку — від рівня пересічного громадянина до владного чиновника високого рангу. Свого часу Джон Стюарт Міллль наголошував: «Як люди мислять, визначають, те вони і роблять» [13, с. 19].

У плані нашого дослідження слід звернути особливу увагу на взаємозалежність та взаємозв'язок економічних знань та економічної культури. Адже «економічна культура — це свого роду посередник між комплексом політико-правових, економічних та інших умов тієї чи іншої країни та економічної поведінкою суб'єктів господарювання. Можна сказати, що розвиток економіки є сумарним результатом дій мільйонів людей, які регулюються як зовнішніми інституціональними умовами їхньої діяльності, так і рисами економічної культури самих людей» [14, с. 132].

У сучасному світі спостерігається тенденція до появи нового досить важливого впливу на економічну культуру суспільства — впливу, який сформувався в кінці ХХ ст. унаслідок бурхливого розвитку інтернет-технологій. Нині навіть можна говорити про появу електронної культури. Значимість цього феномену дає для нас підстави говорити про виникнення нової субкультури — електронної економічної культури. Цей новітній інститут дозволяє підвищити оперативність обміну інформацією, синхронізувати попит на фінансові активи з їх пропонуванням на фінансовому ринку, сприяти спеціалізації знань і збільшенню інформаційного потенціалу економіки в цілому.

Висновок. Очевидним є факт, що в країнах з трансформаційною економікою неабияку роль відіграє стабільність (сила) інститутів, що регулюють фінансовий ринок. Високий рівень ризику інвестицій в економіку і, зокрема, у фінансові активи країн з трансформаційною економікою — прямий наслідок слабкості та нестабільності їхніх інститутів. Відсутність державного контролю над інститутами фінансового ринку призводить до катастрофічних наслідків, проте його посилення автоматично не здатне вирішувати всі проблеми.

Література

1. *Гражевська Н. І.* Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динамік / Н. І. Гражевська // Економічна теорія. — 2007. — № 4. — С. 19—29.
2. *Степаненко С. В.* Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. — К. : КНЕУ, 2008. — 312 с.
3. *Философский энциклопедический словарь* / редкол.: С.С. Аверинцев.
4. *Зайцев Ю. К.* Системна парадигма та аналіз ринкового господарства : монографія / Ю. К. Зайцев. — Чернівці: Золоті литаври, 2000. — 288 с.

5. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер. — М., 2004. — 240 с.

6. Нуреев Р. Социальные субъекты постсоветской России: история и современность / Т. Нуреев. — Режим доступа: <http://ie.boom.ru/Nureev/article/article.htm>

7. Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике: в 2 кн. — Кн. 1. Институциональная теория. Методологический эскиз / О. С. Сухарев ; РАН, Ин-т экон. — М. : Экономика, 2007. — 516 с.

8. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: монографія / С. В. Мочерний. — Львів : Світ, 2001. — 416 с.

9. Паєнтко Т. В. Методологічні аспекти фінансових досліджень / Т. В. Паєнтко // Економіка та держава. — 2008. — № 10. — С. 18—21.

10. Корнаи Я. Честность и доверие в переходной экономике / Я. Корнаи // Вопросы экономики. — 2003. — № 9. — С. 15—27.

11. Тобин Дж. Теорема о «невидимой руке» должна быть модифицирована / Дж. Тобин // Рос. экон. журн. — 2002. — № 3. — С. 44—49.

12. Шаститко А. Фридрих Хайек и институционализм / А. Шаститко // Вопросы экономики. — 1999. — № 6. — С. 43—53.

13. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу у ХХ столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів / В. Л. Андрущенко. — Л.: Каменяр, 2000. — 305 с.

14. Прутська О. О. Институціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. — К. : Логос, 2003. — 256 с.

Статтю подано до редакції 10.07.11 р.

УДК 330.34:316.42

В. Л. Орешняк, аспірант,
ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана»

ІНДИКАТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ОСОБЛИВОСТІ ВИМІРУ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ВИБОРУ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕХОДУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИТЕМИ ДО МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ: У статті розглядається проблема виміру моделі сталого розвитку. Здійснено аналіз найвідоміших систем та методик оцінки сталого розвитку. На основі проведеного дослідження, обґрунтовано потребу у формуванні нових методів вимірювання сталого розвитку та запропоновано нові індикатори, які автоматично віддзеркалюватимуть багатогранний процес переходу економічної системи до моделі сталого розвитку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сталий розвиток, сталий економічний розвиток, індикатори, структуровані індикатори сталого розвитку.